

**Universiteit
Leiden**
The Netherlands

Alexander Gogel (1765-1821): grondlegger van de Nederlandse staat
Postma, J.K.T.

Citation

Postma, J. K. T. (2017, February 14). *Alexander Gogel (1765-1821): grondlegger van de Nederlandse staat*. Uitgeverij Verloren, Hilversum. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/45861>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/45861>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/45861> holds various files of this Leiden University dissertation

Author: Postma, J.K.T.

Title: Alexander Gogel (1765-1821): grondlegger van de Nederlandse staat

Issue Date: 2017-02-14

I Inleiding

ALEXANDER GOGEL ALS VERNIEUWER

Alexander Gogel was een fascinerende man die een boeiend leven leidde in de Bataafs-Franse tijd (1795-1813), een tumultueuze periode met een aantal staatsgrepen en wisselingen van regime en staatsinrichting. Gogel had gedurende de gehele periode grote invloed als een spin in het bestuurlijk-politieke web van Nederland. Hij was begeistert door het streven de zeven gewesten om te vormen tot een eenheidsstaat, waarvoor hij het financiële fundament tot stand bracht. Baanbrekend was ook zijn ontwerp van een nationale bank, op basis waarvan naderhand De Nederlandsche Bank werd opgericht. Zijn invloed was echter breder. Een belangrijke culturele vernieuwing was zijn initiatief tot de oprichting van de Nationale Konst-Gallerij, de voorloper van het huidige Rijksmuseum. Ook nam hij intensief deel aan de strijd over de constitutionele vormgeving van de nieuwe staat en stelde hij enkele malen uitvoerige schetsontwerpen van nieuwe staatsregelingen op.

In nagenoeg ieder boek over de Bataafs-Franse tijd komt Gogel wel voor, toch blijft zijn persoon bijna altijd slechts fragmentarisch belicht. Bovendien is er het traditionele beeld van een koopman die tegen zijn zin in de politiek terecht kwam en deze aversie tegen de politiek zijn leven lang volhield. Deze politieke biografie wil niet alleen een volledig beeld van Gogel schetsen, maar wil ook laten zien dat hij in afwijking van het traditionele beeld een sterke politieke overtuiging had en dat hij zijn politieke rol vaak met gretigheid heeft vervuld.

Voor het bepalen van de betekenis van Gogel is vooral de vraag van belang of hij samen met anderen in de Bataafs-Franse tijd fundamentele veranderingen tot stand bracht. In hoeverre vormde deze periode een breuk in de geschiedenis van het land? De politicoloog Daalder heeft op dit punt in de geschiedschrijving twee strijdige benaderingen signaleerd. In de ene opvatting voert de continuïteit de boventoon, de andere ziet een breuk in de ontwikkeling.¹ Zelf kiest hij voor de eerste benadering en hij relateert dan ook de veranderingen in de Bataafs-Franse tijd. In een recent verschenen studie meent De Rooy daarentegen dat in de geschiedschrijving de continuïteit een te zwaar gewicht krijgt. Hij neemt de Bataafs-Franse tijd

1 Daalder, 'Oud-republikeinse veelheid en democratisering', 64-68.

juist als voorbeeld van een periode met fundamentele veranderingen.²

Bij Daalder heeft de continuïteit als vanzelf veel nadruk gekregen, omdat hij vooral het huidige politieke gedrag, bijvoorbeeld de regentenmentaliteit, wil verklaren. Kijkend vanuit het heden lijken door wat Te Velde de ‘zuigkracht van de continuïteitsgedachte’ heeft genoemd de veranderingen minder fundamenteel dan ze in werkelijkheid zijn geweest.³ Ook lijken zo de beleidsprestaties van destijds minder groot. We kunnen ons slecht voorstellen met welke moeilijkheden de totstandkoming van een nationaal belastingstelsel, het belangrijkste project van Gogel, gepaard ging.

Gogel zou ondervinden dat de modernisering lang niet altijd zonder horten en stoten verliep en dat de bestuurlijke tradities taai waren, vooral op het lokale vlak. Toch zijn in de Bataafs-Franse tijd ontegenzeggelijk fundamentele veranderingen in politiek, overheidsorganisatie en bestuurlijk optreden tot stand gebracht die ook later nog doorwerkten.

Hoe de verhouding tussen verandering en continuïteit precies lag, kan worden bezien voor elk van de verschillende deelperioden van de Bataafs-Franse tijd. De indeling van deze biografie volgt deze fasering. De Bataafse omwenteling van 1795 bracht de patriotten, de tegenstanders van stadhouder Willem v, aan de macht. Nadat de Bataven drie jaar lang gediscussieerd hadden over de toekomstige staatsinrichting, ontstond er met de staatsgreep van januari 1798 een doorbraak. Kort daarna werd de Staatsregeling, de eerste grondwet van ons land, aangenomen. Tal van projecten die op de vorming van een eenheidsstaat waren gericht, werden principieel aanvaard. De uitvoering daarvan zou nog heel wat moeite zou kosten, zoals Gogel als bewindsman van Financiën ondervond. Een tweede staatsgreep in juni 1798, die mede door Gogel werd geïnitieerd, was gericht op een zuivering van de politieke verhoudingen. De nieuwe ideeën werden daarna – ook door Gogel – verder uitgewerkt, maar er was al spoedig een terugslag. De politieke stagnatie verdiepte zich in de jaren 1802-1805, toen Gogel buitenspel stond, maar zelfs in deze periode leverde hij met het ontwerp van een nationale bank een bijdrage aan de gedachtenvorming over meer eenheid. Vervolgens kwam raadpensionaris Rutger Jan Schimmelpenninck aan de macht, die Gogel tot minister van Financiën benoemde en hem in staat stelde tal van nieuwe regelingen in te voeren. Gogel had toen nooit zo productief kunnen zijn, als hij niet al veel voorwerk had verricht. Onder koning Lodewijk Napoleon bouwde hij voort op de basis die hij in de korte periode onder Schimmelpenninck legde. Tijdens de Inlijving bij Frankrijk werden tal van regelingen aangescherpt, maar ook toen had het in principe rationeel opgezette bestuursstelsel te maken met een weerbarstige werkelijkheid.

De Bataafs-Franse tijd was zeker van groot belang, er is echter veel voor te zeggen de transitieperiode ruimer te nemen en bij 1780 te laten beginnen.⁴ Toen kwam een reeks gebeurtenissen op gang die uitliep op de omvorming van de federatieve Republiek tot een monarchale eenheidsstaat. Pas in het midden van de negentiende

2 De Rooy, *Ons stipje op de waereldkaart*, 11.

3 Te Velde, *Van regentenmentaliteit tot populisme*, 39-40 en 46.

4 Van Sas, *De metamorfose*, 20.

eeuw kwam er een einde aan de onduidelijkheid waarin de Nederlandse staat sinds de jaren 1780 verkeerde.⁵ Vanuit verschillende invalshoeken – politiek, cultureel en economisch – zijn studies verschenen die de periode tussen grofweg 1780 en 1850 schetsen als het tijdperk waarin de lokale verbanden van de oude orde plaats maakten voor een maatschappelijk verband op nationaal niveau. Gogel komt in elk van deze studies voor, wat duidt op zijn invloedrijke positie.

Het werk van Kossmann, waarin de periode 1780-1848 een aparte plaats inneemt als een tijdvak waarin Nederland ‘geen behoorlijk gedefinieerde levensvorm’ kende, is vanuit de invalshoek van de politieke geschiedenis geschreven.⁶ De ‘voortreffelijke vertegenwoordiger van het radicale patriottisme’ Gogel hield zich volgens hem met een zodanig fanatisme met de fiscale hervorming bezig dat de geschiedenis van het radicalisme in het eerste decennium van de negentiende eeuw alleen in fiscale termen beschreven kan worden.⁷ Hoewel in de titel van het boek van Van Sas, *De metamorfose van Nederland. Van oude orde naar moderniteit 1750-1900*, het concept van een langere transitietijd uitdrukkelijk voorkomt, blijft de Bataafs-Franse periode bij hem het hart van de transitie. Van Sas legt vooral de nadruk op Gogels rol als redacteur van het toonaangevende blad *De Democraten* dat in de jaren 1796-1797 de politieke discussie boven het niveau van het alledaagse debat uittilde.⁸

De modernisering van de Nederlandse cultuur staat bij Kloek en Mijnhardt centraal in hun studie 1800. *Blawdrukken voor een samenleving*. Zij zien Gogel als een geëngageerde patriot die een grote bewondering voor de geestkracht van het zeventiende-eeuwse voorgeslacht paarde aan een heilig geloof in een nieuwe, unitarische politieke structuur. Beide overtuigingen kwamen bij elkaar in zijn initiatief om de Nationale Konst-Gallerij op te zetten.⁹

Wat de economische ontwikkeling betreft, zet Verberne zich in zijn Tilburgse oratie van 1947 al af tegen het afzonderlijk bekijken van de periode 1795-1813. De economische stagnatie was namelijk enkele decennia eerder begonnen.¹⁰ Ook latere werken typeren de jaren na 1780 als de ‘terminale fase’ waarin de zieke patiënt – de economie van de oude Republiek – na ‘een langgerekte crisisperiode’ aan een ‘armoedig einde’ kwam.¹¹ De laatste levensjaren van deze Republiek waren niet meer dan ‘een dood tij’. In hun economische standaardwerk *Nederland 1780-1914* zien Van Zanden en Van Riel het samenstel van de enorme schuldenlast en het gedecentraliseerde financiële stelsel als een belangrijke oorzaak van de stagnatie die zich aan het einde van de achttiende eeuw voordeed.¹² De Nederlandse regerende elite deed zijn best de schulden te waarborgen, omdat die elite zijn vermogen daarin had belegd. De gewesten waren verantwoordelijk voor het vergaren van de fi-

5 Zie Kossmann, *De Lage Landen*, deel 1, 39-40 en 166-167.

6 Ibidem, 39.

7 Ibidem, 87.

8 Van Sas, *De metamorfose*, 82.

9 Kloek en Mijnhardt, *Blawdrukken*, 540.

10 Verberne, *Het sociale en economische motief*, 9.

11 De Vries, *De economische achteruitgang*, 167-180; De Vries en Van der Woude, *Nederland 1500-1815*, 786-789.

12 Van Zanden en Van Riel, *Nederland 1780-1914*, 51-53.

nanciële middelen, die ze volgens een vaste verdeelsleutel moesten afdragen aan de Haagse generaliteit. Tussen de gewesten verschilde de belastingdruk per inwoner aanzienlijk. Hoewel er wel veel kritiek was, bestond er geen consensus over een financiële hervorming. Gogel zou later opmerken dat de noodzakelijke remedies niet konden worden ondernomen zonder een stevige schok toe te brengen aan de staat die al zieltogend was.¹³

Van Zanden en Van Riel zien de afbraak van de corporatieve samenleving van het ancien régime, waarin tal van belangengroepen coalities met de regentenoligarchie waren aangegaan, als een van de belangrijkste doeleinden van Gogel en andere Bataafse hervormers. Er zou een eenheidsstaat op basis van patriotse beginselen voor in de plaats moeten komen. Gogels offensief tegen de nogal hechte corporatieve structuur met haar privileges en belemmeringen zou slechts gedeeltelijk succesvol blijken te zijn. Dit proces werd pas veel later, na 1840, voltooid.¹⁴ Omdat Gogel er wel in slaagde de eenheidsstaat een financieel fundament te bezorgen, noemen Van Zanden en Van Riel hem niettemin terecht de meest succesvolle politicus van de Bataafs-Franse tijd.¹⁵

DE WAARDERING VAN DE BATAAFS-FRANSE TIJD

Ondanks de fundamentele hervormingen die zij tot stand brachten, zijn de namen van Gogel en andere bestuurders uit de Bataafs-Franse tijd bij het grote publiek vrij onbekend. Anders dan Van Hogendorp, de wegbereider van Willem I, hebben zij geen plaats gekregen in de collectieve herinnering van de Nederlanders. Dat was vooral een gevolg van de politieke stilte die Willem I en Van Hogendorp na november 1813 over deze periode afkondigden. Daaruit is een onderwaardering voortgevloeid van de Bataafs-Franse tijd die in de geschiedschrijving van ons land nogal ondermaats is behandeld. Willem I nam weliswaar vele oud-patriotten in dienst en handhaafde vele regelingen, tegelijkertijd dempte hij de discussie over het verleden echter zoveel mogelijk af. De meeste spraakmakers hielden zich daaraan. Alleen probeerden in het midden van de negentiende eeuw enkele verwanten van Bataafse politici als Vreede, Wiselius en Schimmelpenninck het blazen van hun patriotse voorvaderen schoon te vege. Opmerkelijk is dat Gogel toen blijkbaar wel zeer gerespecteerd werd. Hij sprak de mensen in het midden van de negentiende eeuw aan, omdat men dacht dat hij, anders dan zijn ruziezoekende kompanen, de politiek had gemedend. Er was toen het beeld van de beheerste en rationele financiële deskundige, onkreukbaar en met grote daadkracht. G.W. Vreede, kleinzoon van Pieter Vreede, probeerde het verguisde Uitvoerend Bewind van 1798, waarin zijn grootvader een leidende rol had vervuld, zelfs vrij te pleiten van kritiek door ernaar te verwijzen dat het dan toch maar het beheer van de geldmiddelen had

13 'Mémoire relativement à l'organisation et aux opérations du ministère des finances' (1806), NA, Gogel, inv. nr. 40, ook aangehaald in Schama, 'The politics of taxation', 107.

14 Van Zanden en Van Riel, *Nederland 1780-1914*, 22.

15 *Ibidem*, 108.

toevertrouwd aan 'een Gogel'.¹⁶ Van Limburg Brouwer, schoonzoon van Gogels geestverwant Wiselius, schreef met een nogal ingewikkelde formulering dat hijzelf 'zulk een achting voor Gogel [had] dat de achting, die hij mijnen behuwdvader schijnt toegedragen te hebben, de mijne voor deze nog vermeerderd'.¹⁷ Alleen Gerit Schimmelpenninck, de zoon van Rutger Jan, uitte zich wat zuinigjes. De uitkomst van Gogels werk voldeed weliswaar aan de verwachting, maar zijn vader had als raadpensionaris niet alle onderdelen van het stelsel even doelmatig gevonden; ook mocht de bijdrage van de 'zeer bekwamen ambtenaar' De Bordes zeker niet onvermeld blijven.¹⁸ Blijkbaar mocht Gogel het glorieuze beeld van de grote raadpensionaris niet in de weg staan.

Thorbecke was de eerste die de politieke stilte echt doorbrak met het oordeel dat de Bataafse revolutie, onze 'grootste omwenteling', noodzakelijk was. Bovendien maakte hij de provocerende opmerking dat hij het gedrag van admiraal Ver Huell die in november 1813 loyaal bleef aan het Franse bewind zeer te rechtvaardigen vond.¹⁹ Ver Huell was een van de weinigen die in 1813 eenzelfde positie kozen als Gogel.

In de tweede helft van negentiende eeuw ontsloot de historicus Jorissen de Bataafs-Franse tijd voor het grote publiek, zijn opstelling was echter tweeslachtig. Hij publiceerde veel over deze toen nog onbekende periode en wijdde in 1874 een publicatie aan een memorie waarin Gogel zijn activistische daden bij de voorbereiding van de Bataafse omwenteling beschreef. Jorissen wraakte het vergeven en vergeten, dat volgens hem voortvloeide uit het feit dat het verleden tot beschamende herinneringen leidde voor alle groepen, ook voor het Oranjekamp.²⁰ Hij uitte de hoop dat in de toekomst vele (auto)biografische publicaties de periode verder uit de duisternis zouden halen, maar zelf onthield hij zich van een oordeel. Negatief was zijn invloed toen hij in 1883 de term 'Franse tijd' introduceerde voor de gehele periode 1795-1813 waarmee hij het slechte beeld van de Inlijving tot het gehele tijdvak uitbreidde.²¹

De Groningse hoogleraar Tellegen publiceerde in 1884 zijn boek *De wedergeboorte van Nederland* onder het motto dat men er toen weer op uit was de betekenis van de revolutie van 1795 'in de schaduw te stellen'.²² Hij benadrukte dat het tijdvak van 1813 en volgende jaren in vele opzichten de voortzetting was van wat de periode na 1795 had gebracht. Zo memoreerde hij dat Willem I de Franse belastingwetgeving, die tijdens de Inlijving was ingevoerd, voor een belangrijk deel weer verving door de regelingen die Gogel eerder in 1805 en 1806 had geïntroduceerd.

Colenbrander maakte echt werk van de studie van het tijdvak met een verzame-

16 Vreede, *De geschiedenis der omwenteling*, deel 1, 61.

17 Van Limburg Brouwer, *Wiselius*, 142 noot.

18 Schimmelpenninck, *Rutger Jan Schimmelpenninck*, deel 2, 146-147.

19 Thorbecke maakte deze opmerkingen in 1846-1847 in enkele recensies, zie Thorbecke, *Historische schetsen*, 97 en 152-154.

20 Jorissen, *De patriotten te Amsterdam*, viii-xiii.

21 Joor, *De Adelaar en het Lam*, 29, aangehaald in de inleiding van Grijzenhout e.a. (eds.), *Het Bataafse experiment*, 13.

22 Opmerking in een 'woord vooraf' bij de druk van 1884 van Tellegen, *De wedergeboorte van Nederland*.

ling brieven en memoranda, bijeengebracht in zijn *Gedenkstukken* in niet minder dan 22 kloeke banden.²³ In de daaruit voortvloeiende monografieën zag hij het laat-achttiende-eeuwse Nederland echter slechts als een speelbal van de grote mogendheden. Hij liet zich kleinerend uit over de patriotten en Bataven als ‘pionnen in het schaakspel van de internationale politiek’ en ‘marionetten van de Fransen’.²⁴ Wel was hij redelijk positief over Gogel die boven zijn tijdgenoten uitstak, ‘een der beste mannen van den Franschen tijd, een man van talent en karakter beide’.²⁵

Er rees wel verzet tegen het negatieve oordeel van Colenbrander over het patriottisme, een echte kentering ontstond echter pas na de Tweede Wereldoorlog. Dat gebeurde vanuit een nogal specifieke invalshoek, namelijk de vraag of de Franse en Duitse bezetting met elkaar te vergelijken waren. De gerenommeerde historici Van Winter en Geyl kwamen in 1946 los van elkaar tot de conclusie dat een dergelijke vergelijking volledig mank ging. Van Winter stelde dat aan het eind van de achttiende eeuw de regering in de Republiek in handen was van ‘een wraakzuchtige partij’, die met buitenlandse hulp haar tegenstanders vervolgde en in ballingschap hield. ‘Hetgeen zij wilde handhaven was uitgediend. Toen het bezweken was, verlangde niemand het terug.’²⁶ Geyl kwam tot dezelfde conclusie in een publicatie die meer aandacht kreeg, wellicht door de spectaculaire achtergrond. Het ging namelijk om een lezing die hij oorspronkelijk voor medegeïnterneerden in het gijzelaarskamp van St. Michielsgestel had gehouden. Ook hij legde er de nadruk op dat het ancien régime van Willem v, die door Gogel en anderen in 1795 was verjaagd, slechts bij de gratie van Engelsen en Pruisen had bestaan.²⁷ Veertig jaar later stelde Van Sas dat de omstandigheden zodanig verschilden dat een vergelijking met de Duitse bezetting een juist zicht op de politieke verhoudingen in de Bataafs-Franse tijd eerder belemmert dan bevordert.²⁸ Wel kreeg de discussie nog een nieuwe lading na de publicatie van studies over het repressieve karakter van het napoleontische bewind tijdens de Inlijving.²⁹ Als er toen sprake was van verzet, was immers wellicht op de meest notoire Fransgezinden toch ook het beladen hedendaagse begrip ‘collaborateur’ van toepassing.³⁰ Dat werd wel weer gerelativeerd door het feit dat na november 1813 van bestraffing geen sprake was en dat slechts enkelen van openbare functies werden uitgesloten.

Voor de discussie was nog van belang dat Geyl het Nederlandse karakter van de beweging van patriotten en Bataven benadrukte, de omwenteling van 1795 was uitgevoerd ‘met typisch Nederlandse bedaardheid en bezadigheid’.³¹ Verberne en Rogier schreven eveneens over een hervormingsbeweging van eigen bodem, in plaats van een Frans importartikel.³² Voor een aanscherping van deze stellingname

23 Colenbrander, *Gedenkstukken*, hierna verder aangeduid met de afkorting *GAGN*.

24 Colenbrander, *De patriottentijd*, deel 1, 4.

25 *GAGN*, deel 1, 297 noot.

26 Van Winter, ‘Bevrijding van bezetting in onze historie’, 145.

27 Geyl, *Patriotten en NSB'ers*, 36-37.

28 Van Sas, ‘Vaderlandsliefde, nationalisme en vaderlands gevoel’, 486.

29 Joor, *De Adelaar en het Lam*; Jensen, *Verzet tegen Napoleon*.

30 Van Sas, *De metamorfose*, 345.

31 Geyl, *Patriotten en NSB'ers*, 27.

32 Verberne, ‘De Bataafsche tijd’, 175; Rogier, ‘Uit verdeeldheid tot eenheid’, 253.

zorgde De Wit.³³ Dat deed hij mede op basis van de bijdrage van de Amerikaanse historicus Palmer, die de Nederlandse patriottenbeweging wel een zelfstandige, nationale waarde toekende, maar haar ook in een internationaal kader plaatste. Hij noemde Gogel de Alexander Hamilton van de nieuwe Nederlandse staat. Hamilton was een van de *Founding Fathers* van de Verenigde Staten.³⁴ Schama sloot hierop aan met zijn breed opgezette studie over de Bataafse revolutie waarin Gogel ook een belangrijke plaats kreeg.³⁵

Bij al deze positieve belangstelling liet Van Deursen in eigen land een tegengesteld horen, hij velde een ronduit negatief oordeel over de Bataafse revolutie die hij denigrerend als een revolutie van ambtenaren bestempelde.³⁶ Het eigenlijke vernieuwingswerk was in de periode 1805-1810 gedaan door hoge ambtenaren die uit de revolutie waren voortgekomen. Blijkbaar hechtte Van Deursen geen belang aan de met weinig drama omgeven bestuurstechnische vernieuwing. Overigens zou Gogel, die juist met grote energie aan bestuurlijke hervormingen werkte, zonder meer tevreden zijn geweest met de typering van Van Deursen.

Ook bij schrijvers en onderzoekers die wel een positief oordeel hebben over de Bataafs-Franse tijd, kan het waarderingsprobleem spelen, namelijk ten aanzien van het belang van de verschillende fasen. Vaak wordt het eerste half jaar van 1798 als de echte kern van de Bataafse omwenteling gezien, met een 'beslissende doorbraak in het proces van staatsvorming'.³⁷ De korte, maar qua wetgeving zeer vruchtbare periode van Schimmelpennincks regering wordt wel als het 'oogstjaar' van de Bataafs-Franse tijd aangemerkt.³⁸ De term napoleontische erfenis legt de nadruk op vernieuwingen die na 1806 tot stand kwamen en door Willem I zijn overgenomen.³⁹

De periode vanaf 1795 tot aan de tweede staatsgreep van juni 1798 heeft in de geschiedschrijving meer aandacht gekregen dan de latere fasen van de Bataafs-Franse tijd.⁴⁰ Gogel speelde in alle afzonderlijke perioden een rol, terwijl hij in de restauratiemonarchie als adviseur van koning Willem I optrad. Historisch-biografisch onderzoek naar Gogel kan dan ook meer licht werpen op het belang van de verschillende fasen en het verband tussen de deelperioden.

De overheidsfinanciën vormden in de Bataafs-Franse tijd het centrale thema van politiek en bestuur. In de specifieke studies van Fritschy en Pfeil die hieraan aandacht hebben besteed, speelt Gogel uiteraard een hoofdrol.⁴¹ Door de plaats die hij als financiële bewindsman in het centrum van de macht innam, had hij relaties met

33 De Wit, *De strijd tussen aristocratie en democratie*.

34 Palmer, *The Age of the Democratic Revolution*; Palmer, 'Much in little: the Dutch Revolution in 1795', 19 noot; zie ook Van Sas, *De metamorfose*, 267-274.

35 Schama, *Patriots and Liberators*.

36 Van Deursen, 'Een revolutie van ambtenaren'.

37 Van Sas, *Bataafse terreur*, 43.

38 Rogier, *Eenheid en scheiding*, 265; Van Sas, *De metamorfose*, 301.

39 Van der Burg, *Nederland onder Franse invloed*.

40 Oddens en Rutjes menen dat de periode tussen de staatsgreep van 12 juni 1798 en die van 1801 nog meer aandacht moet krijgen, terwijl Aerts de jaren 1801-1805 als een wat lege plek op de kaart ziet. Lok stelt dat de periode 1801-1813 onvoldoende is bestudeerd. Zie Oddens en Rutjes, 'Scenario voor een voltooide revolutie', 61-63; Aerts, 'Het eigenlijke begin van Nederland', 28; Lok, 'The Bicentennial', 118.

41 Fritschy, *De patriotten en de financiën*; Pfeil, 'Tot redding'.

een groot aantal invloedrijke tijdgenoten, onder wie zijn radicale medebestuurder Vreede, zijn rivaal Appellius, raadpensionaris Schimmelpenninck, koning Lodewijk Napoleon, keizer Napoleon en koning Willem I.

Het gaat in deze biografie niet om Gogels privéleven, maar vooral om zijn politiek-maatschappelijke rol. Er zijn ook weinig persoonlijke gegevens beschikbaar van Gogel, zijn vrouw Catharina ('Cato') van Hasselt en hun drie kinderen. In de archieven zijn weinig brieven van Gogel aan zijn vrouw opgeborgen en slechts enkele van zijn vrouw aan Gogel. De bewaarde brieven en memoranda hebben voor het overgrote deel betrekking op politieke kwesties.

DE POLITIEKE BIOGRAFIE ALS VERGROOTGLAS

Een politieke biografie kan de politieke geschiedenis goede diensten bewijzen.⁴² Dat kan in de eerste plaats door de bemoeienissen van de politicus Gogel met het gevoerde beleid te belichten. De politieke biografie kan ook als vergrootglas bij concrete situaties dienen. Zo gingen vele bestuurders in 1813-1814 zonder aarzelen over van het toenmalige napoleontische bewind naar de nieuwe monarchie van Willem I. Ze zijn wel bestempeld als windvanen, een term die is ontleend aan het discours van destijds.⁴³ Door onder een vergrootglas te laten zien hoe Gogel een benoeming tot bewindsman van Financiën 'tegendraads' weigerde, komen de toen bestaande politieke verhoudingen scherper uit. Wel moet de aandacht steeds geconcentreerd blijven op Gogel als hoofdpersoon waardoor soms op zichzelf interessante gebeurtenissen niet kunnen worden uitgediept.

In talrijke geschriften over de Bataafs-Franse tijd is eerder aandacht geschonken aan de belangrijke politiek-bestuurlijke rol van Alexander Gogel. De eerste bron om zijn denkbeelden te leren kennen, is een bundel met memoranda en brieven, in 1844 gepubliceerd door Gogels zoon, Jean (Jan) Martin Gogel.⁴⁴ Twintig jaar later maakte J.A. Sillem daar ruim gebruik van toen hij een biografie van Gogel schreef.⁴⁵ Sillem kreeg verder een introductie bij de welgestelde cargadoor Burger die was getrouwd met Catharina Gogel, een kleindochter van Gogel. Het echtpaar had weinig besef van de historische waarde van Gogels brieven en memoranda, opgeborgen in zeven grote houten kisten op hun zolder, maar het bood Sillem alle gelegenheid deze te raadplegen en had hem zelfs 'voor meer dan drie weken in den huiselijken kring opgenomen'.⁴⁶

In zijn Nijmeegse oratie van 1948, die geheel aan Gogel was gewijd, karakteriseerde Verberne het werk van Sillem als 'een dapper pionierswerk dat eerbied, zelfs grote eerbied verdient', maar constateerde hij ook dat het verouderd was.⁴⁷

42 Langeveld, 'De levensbeschrijving als vergrootglas', 133. Het beeld van de biografie als vergrootglas is eerder gebruikt door Sydney Lee in zijn *Principles of Biography*, 28.

43 Lok, *Windvanen*.

44 Gogel, *Memoriën*.

45 Sillem, *Gogel*.

46 *Ibidem*, xvii.

47 Verberne, *Gogel en de uniteit*, 5.

Dat laatste geldt nu – 150 jaar na de publicatie van Sillem's werk – nog sterker. Een stroom van nieuwe gegevens over persoon en tijdvak is intussen beschikbaar gekomen. Verberne was zelf een van de historici die na de Tweede Wereldoorlog met hun geschriften voor een opwaardering van de Bataafs-Franse tijd zorgden. In zijn oratie schetste hij de bijdrage van Gogel aan het aaneensmeden van de zeven Nederlandse gewesten tot een 'uniteit'. Verberne pleitte voor een nieuwe biografie die volgens hem ook tot een beter inzicht in het tijdperk kon leiden. De geschiedschrijver van De Nederlandsche Bank A.M. de Jong publiceerde in 1954 een levensbeschrijving van Gogel in het huisorgaan van de Bank, waarin hij Gogel bestempelde als de geestelijke vader van de Bank.⁴⁸ Ook hij bepleitte een nieuwe biografie.

Simon Schama vatte in 1966 het plan op om die biografie te schrijven. In het voorwoord bij de Nederlandse vertaling van zijn *Patriots and Liberators* vertelt de Britse historicus dat hij aan het begin van zijn loopbaan dit concrete voornemen voorlegde aan een Nederlandse hoogleraar die in Londen op bezoek was.⁴⁹ Deze niet bij naam genoemde geleerde vertelde hem echter dat hij juist een week eerder een manuscript met een levensbeschrijving van Gogel op zijn bureau had gekregen. Later bleek dat een vergissing, het ging om een biografie van Goldberg, een vriend van Gogel. De hoogleraar moet wel I.J. Brugmans zijn geweest, bij wie de econoom Zappey in februari 1967 op die biografie promoveerde.⁵⁰ Toen Schama het misverstand ontdekte, was hij intussen al bezig met *Patriots and Liberators*. Hij licht verder niet toe waarom hij naderhand zijn eerdere voornemen toch niet heeft uitgevoerd. Ook in deze algemene studie is Gogel een van de hoofdfiguren. Hij is zelfs als 'the darling' van Schama aangeduid, die hoog opgeeft van Gogel's politieke bevlogenheid en trouw aan de republikeinse beginselen.⁵¹

Eind 2009 liet Vles een boek over Gogel verschijnen met veel gegevens over zijn levensloop.⁵² De auteur schetst Gogel als een geniaal fiscalist, onkreukbaar overheidsdienaar, overtuigd liberaal en een hardwerkend ondernemer. Bij deze gecanoniseerde reputatie stelt hij weinig vragen. Dat bij het traditionele beeld echter wel tal van vragen zijn te stellen, blijkt uit de correspondentie tussen Canneman en Gogel, die in hetzelfde jaar door Mieke van Leeuwen-Canneman werd gepubliceerd.⁵³ De door haar bewerkte *Briefwisseling* bevat niet alleen de transcriptie van 371 brieven met annotaties, maar is ook voorzien van biografische schetsen van beide correspondenten. De twee leerden elkaar kennen bij de Generale Beleenbank in Amsterdam waar Gogel in de jaren 1795-1798 een van de bestuurders was en Canneman adjunct-secretaris. Later werkte Canneman als ambtenaar onder Gogel nadat deze in het begin van 1798 de leiding van het agentschap van Fi-

48 De Jong, 'I.J.A. Gogel'.

49 Schama, *Patriotten en bevrijders*, voorwoord (1986), 14.

50 Zappey, *Goldberg*.

51 Jourdan, 'The Netherlands in the constellation of the eighteenth-century Western revolutions', 219; zij verwijst naar Schama, *Patriots and Liberators*, 653-4.

52 Vles, *Gogel*. Het boek is bedoeld als biografie, maar is meer een overzicht van de politieke ontwikkelingen in de Bataafs-Franse tijd, opgehangen aan de persoon van Gogel. Zie ook de recensie van Herkauwer (pseudoniem van A.J.A.M. Hanou), opgenomen in Herkauwers blog, 12 januari 2010.

53 Van Leeuwen-Canneman (ed.), *Briefwisseling*.

nanciën in Den Haag op zich had genomen. Hun uitgesproken voorkeur voor het vormen van een eenheidsstaat verbond hen in politieke zin; ook in de particuliere sfeer waren ze goede vrienden. De correspondentie handelde vooral over financiële en politieke onderwerpen, hoewel ook de huiselijke omstandigheden van beide vrienden wel aan de orde kwamen. Uit de brieven valt de conclusie te trekken dat het zeer de moeite waard is om een kritische, interpreterende biografie van Gogel te schrijven die vooral vragen stelt bij het traditionele beeld van de geportretteerde hoofdpersoon.⁵⁴

BEELDVORMING

Deze biografie wil het bestaande beeld van Gogel nuanceren en bijstellen. Het traditionele beeld toont hem als een koopman die tegen zijn zin in de politiek verzeild raakte en deze tegenzin ook zijn leven lang zou houden. In de geschiedschrijving ligt de nadruk verder op zijn financiële deskundigheid en wordt hij gezien als een eerlijk, rechtschapen man, wars van politiek gekonkel, een technocraat die principieel en rechtlijnig zijn doelstellingen nastreefde. Er is echter veel meer over hem te zeggen.

Ten eerste speelden bij Gogel naast zijn financieel-technische expertise andere factoren een grote rol. Hij was financieel-technisch inderdaad goed onderlegd. Bovendien wist Gogel zijn ambtelijke adviseurs goed te kiezen en daarbij stelde hij expertise boven politieke overtuiging. Voor zijn publieke functies werd hij vooral aangezocht vanwege deze expertise. Men had hem nodig om vertrouwen in een regiem tot stand te brengen. Naast de deskundigheid waren echter zijn ideologische inspiratie en politieke slagvaardigheid van veel belang. Juist deze combinatie kenmerkte hem. Gogel was eerder een ideologisch geïnspireerde politicus dan een technocraat. Al vroeg kwam hij namelijk tot de conclusie dat het ancien régime met zijn privileges en belemmeringen moest verdwijnen. Een eenheidsstaat met de daarbij behorende instituties diende in de plaats komen van de oude, in zijn ogen vermolmde, Republiek met zijn zelfstandige gewesten. Zijn politieke handelen was daarom gericht op het tot stand brengen van een nationaal financieel bouwwerk, dat hij als een onmisbaar element van de eenheidsstaat zag. Dit streven was niet alleen een zaak van techniek en efficiency. De financiële techniek stond in dienst van zijn ideologisch geïnspireerde bestuurlijke optreden dat voor alles gericht was op de eenwording. Verder toonde hij een grote daadkracht. Gogel was een doortastend en gedreven politicus die het ijzer wist te smeden als het heet was. Zo legde hij voor tal van projecten de grondslag en bracht hij veel tot stand. Hij was een politieke doener. Het was deze combinatie van ideologische bevlogenheid, technische kennis en politieke doortastendheid die Gogel tot de belangrijkste en invloedrijkste bestuurder van de Bataafs-Franse tijd maakte.

⁵⁴ Hans Renders stelt in de uitwerking van zijn oratie de kritische, interpreterende biografie tegenover de biografie die de gecanoniseerde reputatie van een bekend persoon als uitgangspunt heeft, Renders, *De zeven hoofdzonden*, 6-7.

Ten tweede wilde hij een duidelijk omschreven beleidsprogramma uitvoeren. Gogel aanvaardde een ambt pas als hij overtuigd was dat hij zijn concrete programmapunten kon uitvoeren. Eind 1801 stuurde hij als agent van Financiën op ontslag aan toen een nieuwe staatsregeling met een federalistisch karakter op komst was. In kernachtige bewoordingen verklaarde hij na zijn ontslag dat hij een nieuw regime afwees als dat niet de ‘ongelimiteerde eenheid in bestuur, wetten en finantien’ tot doel had. Zonder deze garantie zou hij geen enkele bestuurspost meer aanvaarden.⁵⁵ Hij was geen ambtenaar en evenmin een regent, maar een bestuurder met een politiek programma. Hoewel hij de schijn ophield dat hij opgelucht was dat hij in 1801 de politiek de rug had kunnen toekeren, bleef hij de ontwikkelingen in Den Haag nauwgezet volgen. Hij keek uit naar nieuwe kansen om zijn beleidsprogramma uit te voeren. Over de inhoud van dat programma onderhandelde hij in 1804-1805 intensief met Schimmelpenninck. Zijn belangrijkste prioriteiten moesten daarin opgenomen worden, voordat hij ermee instemde om opnieuw de post van Financiën te aanvaarden. Als minister had hij eigen ideeën over het beleid. Daardoor kreeg hij conflicten met Lodewijk Napoleon, die van mening was dat zijn ministers slechts de wensen van hun koning dienden te volgen.⁵⁶

Ten derde begon Gogel als radicale activist, maar evolueerde hij al snel tot een pragmatische bestuurder die vaak water bij de wijn deed. Deze benadering gold echter alleen zaken die voor hem niet essentieel waren, zoals de toepassing van concrete regelingen, niet de uiteindelijke doeleinden van de eenheidsstaat. Nog sterker: aan dit staatkundige ideaal maakte hij alles ondergeschikt. Zo diende hij zelfs regimes met een eenhoofdige leiding waar hij zich eerder tegen had gekeerd. Ook op het technische vlak sloot Gogel vele compromissen. Het belastingstelsel dat hij ontwierp, droeg daar de sporen van. Inhoudelijk verschilde dat veel minder sterk van de gewestelijke stelsels onder het ancien régime dan hemzelf eerder voor ogen had gestaan. Gogel deed concessies om het uniforme, gecentraliseerde stelsel tot stand te kunnen brengen. Ook was hij in zijn dagelijkse politieke gedrag soms weinig principieel. Zo wilde hij in de periode 1802-1805 het door hem verfoeide Staatsbewind niet officieel dienen, maar in het geheim verrichtte hij voor dat bewind toch transacties op de geld- en kapitaalmarkt. Voor zijn diensten aanvaardde hij een geschenk van enkele duizenden guldens.⁵⁷ Na de adviezen die hij in 1820 aan koning Willem I gaf, accepteerde hij voor dit dienstbetoon koninklijke onderscheidingen.

Ten vierde opereerde Gogel vaak als solistisch politicus. Hij groeide uit tot een van de politieke leiders van de Bataven door zijn kundigheden en aansprekende

⁵⁵ Gogel aan Canneman, 31 augustus 1802, ook in *BW*, 157-159. Bijna alle beschikbare brieven van Gogel aan Canneman bevinden zich in de collectie Canneman (1904), inventarisnummer 75, inclusief appendix van het Nationaal Archief (Den Haag), nagenoeg alle brieven van Canneman aan Gogel in *NA*, Gogel, inv.nr. 25. Deze archiefinventarissen worden verder niet meer vermeld. Alleen als een brief ergens anders is opgeborgen, wordt dat aangegeven. De brieven zijn afgedrukt in de *Briefwisseling*, bij het aanhalen wordt volstaan met de afkorting *BW*.

⁵⁶ Lodewijk Napoleon aan Gogel, 7 september 1808, *NA*, Gogel, inv.nr. 39, ook in *GAGN*, deel 5, band 2, 435-436 en in Sillem, *Gogel*, 63-64.

⁵⁷ Canneman aan Gogel, 27 juni 1803, ook in *BW*, 297.

inhoudelijke overtuiging, niet door het vermogen om mensen politiek aan zich te binden en evenmin door zijn uitstraling. ‘Rien n’annonçait à l’extérieur les talents réels qu’il possédait’ en ‘sa physionomie n’était pas agréable’, heette het in een overigens positieve schets.⁵⁸ Anderen waren zeker door hem geïnspireerd, maar zelf was hij er niet op uit als politiek leider te fungeren. Gogel wilde vooral door inhoudelijke argumenten overtuigen. Hij verklaarde zich tegenstander van partij- en factievorming en voorstander van consensuspolitiek. Dat belette hem opmerkelijk genoeg niet om na de Bataafse omwenteling door deelname aan allerlei groepen energiek actie te voeren voor zijn ideaal van een goed bestuurde eenheidsstaat.

Ten slotte werd Gogels wat afstandelijke, solistische positie nog versterkt doordat hij van zichzelf overtuigd was en zich nogal bot, arrogant en vooral eigengereid gedroeg. Soms wonnen zijn emoties het van zijn zakelijke inzichten. Zijn gedrag was dan moeilijk te verklaren.⁵⁹ Gogel was een wat moeilijk mens met een grillige aard. Vaak gedroeg hij zich weinig tactvol. Hij was niet populair, en men kan zich afvragen of hij daar toch niet naar verlangd heeft. Soms beklagde hij zich over zijn isolement.⁶⁰ Zijn ‘groothartige sentimenten van independentie’- de uitdrukking is van Canneman – waren zowel zijn kracht als zijn zwakte.⁶¹ Toch bleef hij *on speaking terms* met alle belangrijke politieke spelers, ondanks zijn openhartigheid en bruiske optreden waar hij zich ook nog vaak op liet voorstaan. Als het nodig was en hij het bovendien zelf essentieel achtte, kon hij zich wel degelijk diplomatiek opstellen.

Deze overwegingen leiden tot twee thema’s die centraal staan in deze biografie. Het eerste thema is dat Gogel voortdurend worstelde met dilemma’s die zich voordeden bij zijn streven naar staatseenheid, zoals de vraag of uniteit samenging met vergaande democratische participatie. Hij was niet de enige die met dergelijke vragen worstelde; het was een tijd van diepe conceptuele verwarring.⁶² Gogel was geen theoreticus, maar een man van het gezonde verstand. ‘Ik zal niet treden in vervelende onderzoekingen van regeerkundige opiniën, noch mij begeven in ontwikkelingen van theoriën, welke door den eenen verdedigd, door den anderen bestreden worden’.⁶³ Volgens hem was kennis van zaken en mensen meer dan alle redeneringen voldoende ‘om een juist oordeel over het goede en kwade van staatkundige inrigtingen te kunnen vellen’. Zijn ideologische overtuiging was in sterke mate gemotiveerd door de economische praktijk. Zijn achtergrond als koopman bleef gedurende zijn gehele leven meespelen. De handel en welvaart waren ermee gediend dat de zelfstandige gewesten en de interne handelsbelemmeringen zouden verdwijnen. Het waren echter niet alleen praktische ‘ondervindingen’ die Gogels denkbeelden bepaalden. Zijn unitarisme onderging ook de invloed van de politieke discussies op basis van lezingen van Schimmelpenninck en vooral Wiselius bij

⁵⁸ Delprat, ‘Journal’, 180.

⁵⁹ Henk te Velde bepleit meer aandacht in de politieke geschiedenis voor het verschijnsel emotie, zoals verbittering, frustratie en ambitie, Te Velde, ‘The Opening Up of Political History’, 394.

⁶⁰ Verberne, *Gogel en de uniteit*, 19.

⁶¹ Canneman aan Gogel, 15 december 1804, ook in *BW*, 457.

⁶² Rutjes, *Door gelijkheid gegrepen*, 17; Velema, ‘Republikeinse democratie’, 28.

⁶³ Gogel, *Memoriën*, 35.

de patriotse sociëteit Doctrina in Amsterdam.⁶⁴ Hij nam daar vanaf 1792 aan deel. Zijn brede, maar vooral praktische belangstelling voor staatkundige onderwerpen blijkt verder uit de aanwezigheid in zijn archief van honderden pamfletten, kranten en brochures over de Nederlandse, Franse, Amerikaanse en Engelse politieke geschiedenis.⁶⁵

Een tweede thema van deze biografie is dat Gogel erg bezig was met zijn beeldvorming. Hij deed er alles aan om niet als een ‘zwenker’ te worden beschouwd. Zelf presenteerde hij het beeld van de non-politicus, die niet van de politiek hield, de handelsman die tegen zijn zin in de politiek verzeild was geraakt. Maar de zaak ligt complexer en is daarmee ook interessanter. Nadat hij aanvankelijk bewust publieke ambten had afgehouden, raakte hij door zijn agentschap gehecht aan de bestuurspraktijk. Gogel was er zich echter goed van bewust, dat het politiek effectief was om zich als een rechtlijnige non-politicus met het hart op de tong te blijven voordoen en hij werkte actief aan deze beeldvorming. Daar kon hij veel mee bereiken. In *Stijlen van leiderschap* heeft Henk te Velde laten zien hoe het wapen van de authenticiteit de afgelopen eeuw gehanteerd is door grote politici in binnen- en buitenland.⁶⁶ Eerder al gebruikte Gogel dat politieke wapen. Overigens paste deze houding goed in de politieke cultuur van de Bataafse Republiek waar een taboe bestond op het openlijk ambiëren van een publiek ambt, terwijl tegelijkertijd het vervullen van een dergelijk ambt wel als een plicht werd gezien.

Op basis van voorgaande overwegingen en thema's laat deze biografie Gogel zien als een politicus, een ideologisch geïnspireerde bestuurder die vorm wilde geven aan de samenleving met behulp van een concreet beleidsprogramma. Hij streefde met grote vasthoudendheid zijn vergaande politieke doeleinden na. Om belangrijke zaken te bereiken deed hij zonodig water bij de wijn op voor hem ondergeschikte punten. Hij streed voor zijn beleid en haakte af als hij geen mogelijkheid zag dat nog langer uit te voeren. Daarmee was hij de meest politieke figuur van de Bataafs-Franse periode. Gedurende het gehele tijdvak drukte hij een zwaar stempel op het politieke en maatschappelijke leven.

64 Uitterhoeve, *Kraijenhoff*, 96; Poell, *The Democratic Paradox*, 64.

65 NA, Gogel, inv.nrs. 167-176.

66 Te Velde, *Stijlen van leiderschap*, aangehaald in Aerts, *Het aanzien van de politiek*, 96.